

ШТРИХИ ДО ЕПІСТОЛЯРНОГО АВТОПОРТРЕТА ІВАНА ЧЕНДЕЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НЕОПУБЛІКОВАНОГО ЛИСТУВАННЯ З ПРОФЕСОРОМ ІВАНОМ ДЕНИСЮКОМ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.

УДК 821. 161. 2 Чендей І.

Кіраль С. Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея (за матеріалами неопублікованого листування з професором Іваном Денисюком); 31 стор.; кількість бібліографічних джерел – 38; мова – українська.

Анотація: У статті на матеріалі неопублікованих листів І.Чендея з професором І.Денисюком та іншими адресантами здійснено спробу відтворити становлення письменника, розкрити витoki його таланту, особливості творчої індивідуальності митця.

Ключові слова: епістолярій, творча індивідуальність, щоденники, мемуари, літературна критика, біографія, рукописи.

Листи І. Чендея (20.05.1922 – 29.11.2005), лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, автора відомих творів «Птахи полишають гнізда», «Калина під снігом», «Життя Антона Кукурічки», «Березневий сніг», «Іван», «Казка білого інею» та ін., творця образу «закарпатського короля Ліра» (Г.Корабельников), надзвичайно цікаві в багатьох аспектах, а їх публікація на часі: адресантами митця були видатні критики, вчені-літературознавці, мовознавці, колеги по письменницькому цеху, зокрема Д. Бедзик, О. Гончар, Л. Коваленко, І. Денисюк, В. Дончик, К. Галас, П. Лінтур, М. Жулинський, М. Бажан, В. Марко, К. Бандрівський, Р. Іванченко, М. Малиновська та ін. Перші спроби залучити епістолярні тексти І. Чендея в літературознавчий дискурс зробили М.Жулинський [6; 7], М. Носа [14] (опубліковано листи до автора книжки), А.Галас [3] (опубліковано лист І.Чендея до відомого вченого-мовознавця К.Галаса), В.Марко [12], О.Козій (використано в дисертації листи І.Чендея до відомого вченого-літературознавця В.Марка) [8].

Літературознавець В.Марко небезпідставно стверджує, що творчість співця зеленої Верховини – це «материк, остаточно окреслений часом, але до кінця ще не досліджений»; щоб «адекватніше відтворити рельєф художнього світу прозаїка», наголосу вчений, варто дослідити архів письменника (незавершені твори, щоденники, листи, окремі записи) [12, с.130].

Слушно зауважує М.Коцюбинська, що серед інших літературних джерел листи посідають особливе місце для розуміння «складної, «закритої» для стороннього ока» особистості митця, бо саме епістолярні тексти немовби «машина часу переносять тебе до живих людей, у вир минулих подій і почуттів. Перед очима постає своєрідний автопортрет або портрет автора, що його ми малюємо самі на основі реального не запрограмованого заздалегідь матеріалу, бачачи перед собою живе обличчя. Тут немає фальшу, лестощів, прикрашання – людина постає своїм еством, своєю «справжньою особистістю» [11, с.19]. Ці влучні оцінні судження М.Коцюбинської цілком стосуються епістолярію Івана Чендея, людини неординарної, людини, що творила себе як митець у непростих культурно-історичних умовах не лише

Закарпаття, а й доби ХХ століття.

І справді, епістолярна «машина часу» І.Чендея дає можливість читачеві бути свідком не лише вже минулого ХХ століття, не лише вдумливо переосмислити окремі факти творчої біографії митця, збагнути джерела формування його світогляду, індивідуального стилю тощо, а й наживо зануритися в літературно-культурний процес України злам століть.

Листи І. Чендея наповнені «живими цюхвилинними деталями і переживаннями» (М. Коцюбинська), вони інкрустовані «крихтами з інтелектуального столу» (Ю.Шерех) митця, – а тут їх багато, цих «цюхвилинних деталей і переживань», бо «інтелектуальний стіл» І.Чендея виявився щедрим на гірку правду, болючі роздуми про людей і літературу, про Україну та її мову, на філософські розмисли про призначення митця, зокрема в долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти, на спогади про дитинство і юність; зрештою, листи І.Чендея прочиняють двері творчої лабораторії митця з її непростими пошуками, сумнівами, стражданнями і розчаруваннями, але, – і це головне, – не зневірою в добро, справедливість, будучність свого народу, в людину (попри притаманні їй вади).

Зрозуміло, що одинадцяти листів І.Чендея до І. Денисюка замало для відтворення повноцінного автопортрету, однак йдеться тут не про кількість, а про їх зміст. За щасливим збігом обставин пошуки листів І.Денисюка, зокрема до Н.Л.Калениченко, вивели на «схованку» інших листів І.Чендея: через посередництво В.Дончика, який активно листувався з митцем, я познайомився з Оксаною Коваленко, дочкою Н.Калениченко та Л.Коваленка. Вона розповіла, що її покійний батько товаришував з І.Чендеєм, бував у нього в Ужгороді на Високій. У домашньому архіві відомої родини літературознавців ми виявили безцінний скарб – 57 листів і листівок І.Денисюка до Н.Л.Калениченко, а листи І.Чендея до Л.Коваленка, як з'ясувалось, передано до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. В цьому ж архіві зберігаються також листи І.Чендея до М.Бажана, П.Лінтура, О.Гончара, А.Малишка, Р.Іванченко, М.Жулинського, Р.Федоріва, Л.Забашти та інших адресатів – всього 57 листів і листівок. Саме на

матеріалі текстів цих листів, головню листів до І.Денисюка, зроблено спробу відтворити певні штрихи епістолярного автопортрета Івана Чендея.

Беручи на озброєння пораду М.Коцюбинської, що «істинний автопортрет на епістолярному ґрунті вимальовується лише за умови вдумливого уважного читання – без абсолютизації кожного слова і кожної цюхвилинної реакції, зумовленої побутовою і психологічною конкретикою», а також те, що слід враховувати й об'єктивні біографічні відомості про автора, історичну обстановку, реальний психологічний клімат, тобто увесь комплекс творчого життя митця [11, с.25], ми залучали до аналізу опубліковані уривки щоденникових записів І.Чендея [37, с.5–10], його інтерв'ю, літературно-критичні статті митця, спогади сучасників, партійні документи (копії протоколу партійних зборів про виключення письменника з лав КПРС), поточну критику на його твори, а також опиралися на літературознавчі й мовознавчі праці про його творчість.

З І.Денисюком І.Чендей вперше познайомився у травні 1966 року в Ужгороді під час проведення в університеті міжвузівської конференції з питань розвитку української радянської новели. Відомо, що новелістика в творчому доробку митця посідає чільне місце, отож виступи В.Фащенко, К.Волинського, Ф.Неборячка, талановитих дослідників цього жанру, І.Чендей слухав із неабиякою увагою. Особливо запав у пам'ять полемічний виступ доцента Львівського університету ім. І. Франка І.Денисюка*. Невдовзі І. Чендей напише, що це був виступ не лише «науковця вельми цікавого», а й справжнього «мислителя і дослідника, людини логіки» [21, лист від 28 червня 1966 року], отож і виникло непереможне бажання поспілкуватися з доповідачем: відбулося воно вже у гостинній оселі письменника на Високій, де побували й інші учасники конференції. Вражений щирим і сердечним частуванням закарпатського газди, особливо «п'яним чендейським вином», І.Денисюк 19 червня 1966 року напише листа, який остаточно переконав І.Чендея в тому, що його автор «належить не тільки науці, літературознавству», а «є митцем, людиною емоційною і гарною до кінця на слові» [21, там само].

Ужгородська зустріч митця Івана Чендея з літературознавцем із душею митця Іваном Денисюком була випадковою, однак у сенсі духовному – очевидною закономірністю, адже фактично стався цілком природний контакт «споріднених душ», відбулося обопільне «приглядання» творців майбутнього епістолярного діалогу. Бо саме тут, в Ужгороді, вони відчинили одне одному свої «вікна у світ», саме звідси до Львова й назад летіли епістолярні «Іванові журавлі», яких любовно творили і з нетерпінням чекали. 10 березня 1982 року, майже 16 літ потому, Іван Чендей зізнається: «Господи! Як давно було, коли я од Вас отримував листи! ... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-

довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами...» [21]. Таке твердження І.Чендея – це не вияв епістолярного етикету, вихованості та ввічливості. Свого часу Михайлина Коцюбинська теж із щирим захопленням писала про листи І.Денисюка: «Дорогий Іване! Спасибі тобі велике за збірку, а ще більше – за листа. Війнуло мені давнім забутим духом Твоїх листів, які я завжди дуже любила. Ти правдивий майстер у тому жанрі (я б поставила Твої листи десь в одному ряду з Василевими [Стуса. – С.К.] – за духовною наснагою, а це, мабуть-таки, неабияке визнання!» [10, лист від 21 березня 1991 року].

Варто наголосити й на тому, що епістолярний діалог між Письменником і Ученим народився не в кабінетній тиші, а виринув із берегів Чорного моря, куди І.Денисюк у червні 1966 року прибув з родиною на відпочинок. Натхнений красою Гурзуфа, «одною з найкращих закутин Криму», оспіваного, як відомо, багатьма поетами, Учений, зачарований морськими пейзажами, згадав «дуже мило, й дуже симпатичну» родину І.Чендея, й вирішив написати листа:

«Дорогий Іване Михайловичу!

*Коли лежиши отак над морем і прислухаєшся лише до його дихання (море дине, як кохані груди**), коли сп'янілий, як од чендейського вина, від духу кипарисів і йоду, тоді все пережите й переболіле здається згладженим, як оті камінчики, що їх вицілувала одвічна хвиля... Над Чорним морем хочеться марити лише про хороше, перемріювати гарних людей і радісні моменти. Море – то кольорова музика, блакитні, рожеві, зелені півтони... Якись сонячні сни... На тому тлі я згадав Вас» [4].*

Зрозуміло, що таке захоплено поетичне «цюхвилинне» враження про море зворушило й зачарувало І.Чендея, який давно виношував мрію відпочити на теплому морі: «Радий я, що Ви відпочиваєте в Гурзуфі, купаєтеся в морі і п'янієте од музики моря. Сам я в Чорному морі ніколи не купався, ніколи на морі не відпочивав. Життя складалося так, що всі літа (маю на увазі пору року) були зайняті працею – готував рукописи, писав, помагав дома батькам... Порався на садибі – будував, перебудовував... Яюсь я весь час відкладаю на потім відпочинок на теплому морі» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. У листі-відповіді І.Чендей «списав», а точніше «настукав» аж 4,5 сторінки машинописного тексту через один інтервал друку, що за підрахунками сучасного комп'ютера налічує 11 тисяч 982 друкарські знаки (з відступами). До такого «бюрократичного засобу», тобто машинопису, І.Чендей вдався свідомо, самокритично визнаючи: має почерк на правду «знервований, неспокійний і важкий для ока», а тому хотів «приберегти добрі й проникливі очі» адресата, аби їх не «мучити своїм письмом» [21, там само].

Такий обсяг першого листа І.Чендея в контексті епістолярного діалогу з І.Денисюком, на перший погляд, може видатися завеликим і нескромним. Це усвідомлював і сам його автор: «... Бачите,

* Перебіг конференції, основні думки доповідачів викладено в журналі «Радянське літературознавство» (1966. – № 8. – С. 3–22). – С.К.

** «Кохана істота» виправлено на «кохані груди». – С.К.

як багато я Вам понаписував. По цьому вже одному не важко переконатися, що маєте до діла з балакучим кореспондентом. Та зважую на те, що у відпочиваючого, як не як, на читання листів тришки часу знайдеться» [21, там само]. Зрозуміло, що І.Чендей не ставив за мету читанням своїх епістол «бавити» чи заповнювати відпочинкове «байдикування» адресата; та й не «кореспондентська балакучість» породила обширний текст листа: письменник, як завжди, часу мав обмаль, багато працював, про що йдеться і в цьому листі. «Побоювання» І.Чендея виявилися перебільшеними, адже І.Денисюк «забіг на пошту й відібрав листа», збираючись подорожувати катером на скелю Карасан у пошуках араукарії, рідкісної кімнатної смереки, за якою, як любитель екзотики, вже давно полював: «Та що там у світі араукарії, коли в руках лист од Вас! Я подитячому тишився. Довго милувався його товщиною, а потім з острахом подумав, що в середині є... мій нечитаний лист. Звичайно, то дурна думка, але вона мені стрілила. Я навіть роздер ріжок, аби переконатися, що це не так... Листа вирішив читати вже на морі. Море і небо і гори були витримані того дня в прегарних настелевих тонах, м'яких і мрійних. Так тихо і мрійно хлопала хвиля, а повітря мало смак коктейлю. За катером летіла біла зграйка чайок. Хтось кидав їм крихти хліба, але я мало вірив у те, що й чайки живуть «не хлебом единым», а й всіляко хочуть прочитати зо мною листа від Чендея Івана, і то для них виразно його настукано на машинці. Ми читали Вашого листа з чайками, навіть Медвідь-гора, яку ми обливали, висовувала вічно занурену свою морду в солону хвилю й прислухалась, як чайки читають листи. Ваш лист, море, чайки і гори – усе творило якийсь великодний настрій» [4].

Причина такої «балакучості» зовсім інша й не менш важлива, а то й визначальна: у житті митця настали далеко нерадісні дні, адже вихід у світ 1965 року роману «Птахи полишають гнізда» був початком його закарпатської Голгофи.

Безпідставні «локальні інтриги довкола роману», «непотрібні ані Богу, ані чорту бесіди серед примітивних околотературних групок про якусь «антирадянськість», «націоналістичність» роману тощо», зізнавався письменник у листі до І.Денисюка, завдавали болю, а тому хотілося хоч «тришки забути про чарівний у красі і гідкий у дрібнотах провінційний Ужгород» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Порятунок бачив у поїзді до Львова, в якому хотів «відвести душу» у спілкуванні з друзями, зокрема й І.Денисюком, «походити львівськими вулицями, побувати в музеях!», бо завжди щиро «радів кожному доброму слову людей, кожній добрій зустрічі!». Прикро було визнавати й те, що він «чомусь ... завжди більше прихильності і уваги чув до себе у Львові, в Києві та Москві, аніж дома, на Закарпатті» [21, там само]. У Львові 60-х років ХХ століття панувала особлива творча атмосфера, духовні обрії були високими і світлими, про що писала й М.Коцюбинська в листі до З.Геник-Березовської від 20.11.1964 р.: «Я нещодавно повер-

нулася зі Львова. На цей раз він мені якось особливо запав у душу. Стояла осінь, але ще тепла і запашна. [...] Весь Львів цвів хризантемами. І люди для душі були там... Я приїхала звідти якась світліша» [11, с.197]. Отож «злива тих добрих і щирих слів, що їх вичитав з листа», написаного з «прихильністю і великою повагою», були вкрай потрібні, адже в душі письменника закрадалися сумніви щодо потреби писати взагалі: «Ваш лист був для мене великою несподіванкою. Він приніс мені радість і ще й це раз переконав у тім, що жити варто, що варто працювати, що праця є потрібною людям. Що, врешті, я сам теж потрібний людям» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Тому твердження письменника, що цей лист був для нього «великою несподіванкою» – твердження не лише «цюхвилинне», а й глибоко правдиве і щире.

І.Денисюк належав до тих людей, зокрема як автор неповторних епістолярних текстів, хто вмів жартома, добродушною іронією, несподіваним поворотом думки викликати у співбесідника довіру, розворушити душу, невимушено втягнути у своє силове поле щирості й відвертості: «Я пригадую Ваше перебування на Закарпатті, – писав І.Чендей, – як щось справді радісне, пам'ятне. Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти» [21, лист від 24 серпня 1966 р.].

Постає питання, що найбільше зворушило І.Чендея, окрім «злив добрих і щирих слів», «прихильності та поваги» І.Денисюка, що спонукало його на відверту сповідь перед людиною фактично малознаною. Найперше, і це особливо цінував І.Чендей як письменник і людина, що в особі свого адресата побачив гідного інтелектуального співбесідника, небайдужого не лише до краси слова, а й до краси в природі, житті та мистецтві, до гармонії краси людської душі. Ця симпатія була взаємною. Зустріч і спілкування в Ужгороді з І.Чендеєм залишили глибокий слід і в пам'яті І.Денисюка: «Було б надто банальним запевняти, що зустріч з Вами для мене – то безмірно милий подарунок долі. Ви те все давно мусили провидіти своїм рентгенівським зором письменника, очима людини, про яку хочеться сказати Винниченковим: “Є щось більше за нас”...» [4, лист від 19 червня 1966 р.].

Зрозуміло, що творчість І.Чендея І.Денисюк як викладач-філолог знав, але не так докладно, про що свідчить той факт, що «покидаючи знервований Львів, ... хотів вивезти сюди (тобто в Гурзуф. – С.К.) Ваші твори і разом з хвилею прочитати Вас durch und durch – до дна. Для мене, на жаль, для Вас на славу, я не знайшов ніде жодної Вашої речі. Та й тут, у Гурзуфі, продаються й деякі українські книжки, але на запитання, чи нема Чендея, продавець зробив великі очі: «Чен – дей?» І я вичитав у його очах: «Ні, китайських авторів не тримаємо!» [4, там само]. Для І.Денисюка було важливо дізнатися більше про І.Чендея і як про людину, до якої після спілкування в Ужгороді пройнявся щирою симпатією та повагою. Про результати свого «соціологічного опитування» – спілкування з людьми, які знали

письменника «здалека чи зблизька», цікавився їх думкою про митця – І. Денисюк оповів І. Чендеєві, незважаючи на те, що «... людська «молва» ... була суперечливою, як і про кожну оригінальну людину» [4, там само]. І далі в притаманному йому стилі, з легкою іронією та гумором І. Денисюк намагається витлумачити причини таких «суперечливих» думок про митця: «Жіноцтво до Вас здебільшого неприхильне, бо Ви не завели у себе гарему (от уже кримський вплив на спосіб мого думання), «чоловіцтво» деяке не мало слів для виразу подиву для Вас як гарної людини; дехто згадав якусь там чорну пляму, яка в моїх очах зовсім не є чорною плямою, скоріше світлою» [4, там само]. В контексті такого жаргівливого тону І. Денисюк називає головну «ваду», яку «далекі і близькі» «компатріоти й собрати по перу» не сприймали в поведінці І. Чендея: «не рахується з їхньою думкою». До речі, цей «тяжкий гріх» І. Чендея звучав як основне звинувачення у виступах В. Ладичця, В. Поліщука, П. Угляренка, В. Вовчка, Ю. Балеги, В. Древницького, М. Климпотюка під час закритих партійних зборів організації Закарпатського відділення Спілки письменників України від 19 квітня 1967 року [16]. Ознайомлення з цим документом породжує почуття огиди від «дрібноти» і примітивності, ницості виступів учасників так званих «закритих» зборів, а водночас і глибоку повагу до розп'ятого «компатріотами» І. Чендея, який мав мужність визнати окремі прикрі факти особистого життя та помилки, залишаючись водночас несхитним щодо оцінок творчості деяких своїх «собратів по перу». Та від життя «закритися» неможливо, бо саме воно дає оцінку тому чи іншому письменникові, його творчому доробкові. Здебільшого в своїх оцінках І. Чендей не помилявся, та й на «закритих партійних зборах» мав сміливість відверто заявити: «Ви, т. Древницький, не письменник» [16, арк. 3]. У зв'язку з цим варто прочитати рецензію «Друга книга Василя Вовчка» П. Моргаєнка, чоловіка, так би мовити, стороннього, опубліковану 1959 року в четвертому числі журналу «Вітчизна», де стверджується, що «недоліків, художньо слабких речей» у збірці чимало [13, с. 199]. Отож чесність І. Чендея, яку він сповідував упродовж життя, учасники «закритих» зборів оцінили своєрідно – згодом письменника виключають із лав компартії.

І. Денисюк, не минаючи «людського фактора», став на бік І. Чендея, а скаржникам наводив аргумент, на наше переконання, слушний і неспростовний: «... тим я відповідав, що чому ж Ви мусите рахуватись з тою думкою, коли ж вона може бути й убогішою, вузьколобішою за Вашу, адже Ви як художник переросли їх. Проти цього аргументу ніхто не міг нічого сказати, бо всі, як би там не говорили й «розчаровувались», визнають, що Ви таки на закарпатській землі найкращий талант. Мені б хотілося про Вас написати книжку (на жаль, задум не був зреалізований. – С.К.)» [4, лист від 19 червня 1966 р.].

Листи І. Чендея до І. Денисюка та інших адресатів фіксують його непростий шлях у літературу, розкривають джерела творчості, показують

роль родини у формуванні духовного світу митця: «Ріс я в родині дуже цікавій – бідній матеріально, зате дуже багатій духовно» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Власне ота глибинно-генетична й справжня духовність, закладена в простій селянській багатодітній родині, давала наснагу й сили вистояти письменникові, коли заздрісники й недруги «за щедрість і прямоту у всьому, за безкомпромісність і так потрібну неподатливість там, де йдеться про принцип, здоровий глузд й інтереси мистецтва, платили чорною інтригою, ненавистю і підлістю дводушія, дрібненькою «правдицею» і великою брехнею» [21, там само].

Про своїх батьків І. Чендей завжди говорив з особливим пієтетом і гордістю. В особі батька, який прожив понад 90 років, «натури міцної і крицевої», «емоційної», бачив «чоловіка з виключними природними здібностями», який «міг стати і великим оперним співаком, і знаменитим диригентом, і прекрасним письменником», але увесь його талант у тогочасних умовах зводився до того, аби «прогудувати велику сім'ю – нас дома дев'ять сестер і братів» [21, там само]. Практична ж реалізація таланту батька («міцно і неухильно вірує в Бога») «вміщала в тому, що співав на криласі, читав у церкві по святах Апостола, промовляв завжди схвильовано і переконливо» [21, там само]. Сказане про батьків – це не лише слова вдячного сина, який свято беріг традиції української родини, особливо на Закарпатті, де до батьків зверталися на Ви, а батька любляче називали «няньо»*** : у цих словах і гіркота від усвідомлення неможливості реалізації таланту, даного Богом. Образи своїх батьків, гідних і чесних людей, І. Чендей берегтиме у своїй душі до скону літ. Варто наголосити на такому показовому факті: розповідь про батьків у листі від 28 червня 1966 року до І. Денисюка він майже дослівно повторить в автобіографічній повісті «Луна блакитного овиду» (1968), а також 1990 року в інтерв'ю «Конче скасувати цензуру» в газеті «Літературна Україна» як кандидат у народні депутати України [35]; а в листі до Л. Коваленка від 21 травня 1974 року, згадуючи свій день народження, слово «Мама» І. Чендей свідомо напише з великої літери, тим самим виявляючи велику любов і глибоку пошану до найдорожчої людини [26]. І. Чендей, як правило, завжди улітку прибував до батьків у Дубове на кілька днів, аби допомогти їм у сінокосах, однак 1966 року не зміг приїхати через термінову роботу над кіносценарієм про архітектуру Закарпаття, від якої «внутрішньо згоряв, знощувався». Мама, зрозуміло, сердилася: «Але ж коли б моя мама знала, що я волів косити на страшенній спеці тупою косою біловус, псянку, що мені це легше було б і дешевше обходилось би, аніж просиджування за столом, вона на мене не сердилась би, не ремствувала б» [21, лист від 24 серпня 1966 р.].

Від батьків І. Чендей узяв у дорогу життя й науку про те, що лише чесна й віддана праця може дати необхідні результати й принести душевну на-

*** До речі, слово «няньо» в російських перекладах творів І. Чендея залишали без змін із відповідним коментарем. – С.К.

солоду: «Усе, усе, що до мене прийшло нині... результат того, що я завжди пам'ятав одне: праця, праця, праця!». Він ніколи не «лінгарював», як кажуть на Закарпатті, а був постійно у праці: міг «сидіти за столом, як клятий, од раннього ранку до пізнього вечора». Любов до праці надавала І.Чендеєві сили вистояти проти «гніту дрібноти компатріотів», до яких ставився із співчуттям, бо визнавав, що й серед них були здібні люди, але їх «здібність подрібнювалася і кришилася на заздрос-ті, на всьому, що іде од лукавого і рогатого чорта, а не од інтересів в ім'я мистецтва, в ім'я духовної скарбниці народу». Він мудро твердив, що у цій праці «місяця достатньо усім», «тут кожен потрібен» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Як актуально ці думки письменника звучать і сьогодні!!!

Любов до України в І.Чендея була сутністю його життя, для цього не шкодував «ані років навчання, ані сил, ані коштів, ані здоров'я, нервів зокрема», адже «був завжди багатий мрією і високим почуттям ... зробити щось корисне для свого рідного народу» [21, там само]. Ці слова письменника аж ніяк не пафосні, бо, наприклад, у листі-привітанні до А.Малишка з нагоди дня його народження від 14 листопада 1962 року він зізнається: «Коли я працював уже в «Закарпатській правді», до мене потрапила хрестоматія з української літератури для Х класу, видана в 1944 р. В тій хрестоматії був надрукований Ваш вірш «Україно моя». Не знаю, як хто з учнів, але сам бережу ту книжку нині, як дорогу пам'ятку. Вашого вірша я читав, перечитував, вчив напам'ять, хоча уже не був школярем. Ваш вірш хвилював мене мукою України, біл-лю її, зраненим, повним віри в народ, в його силу, серцем поета. Я тоді вельми, вельми хотів бодай побачити того поета, який так хвилююче гаряче пише, який зветься Андрієм Малишком. Про того поета я думав з глибокою повагою і ніжністю...» [28]. І коли І.Чендея виключать із лав комуністичної партії і майже дев'ять років заборонятимуть друкуватися – навіть у ті страшні часи цькування й переслідування він писав, бо розумів, що якби «не міг жити і працювати для свого рідного народу», то був би «найнещасливішою людиною в цілому білому світі» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Необхідно підкреслити, що вірним другом у ці страшні часи була дружина письменника, Марія Іванівна, яка не лише забезпечувала родину матеріально (працювала в школі у дві зміни), але й підтримувала свого «буржуазного націоналіста» морально: почала читати заборонену літературу, зокрема про С.Бандеру, й дійшла висновку, що «націоналісти – це великі патріоти», вірила, що колись «Чендея вивчатимуть у школі», а тому у хвилини розпачу й зневіри – а це визнавав і сам письменник – твердила: «Сідай за стіл і пиши! Колись надрукують. Час усьому суд-дя!» [36].

В одному із своїх інтерв'ю І.Чендей сказав: «У письменника повинні бути три таланти: Перший – талант творця і живописця. Другий – талант мислителя. Третій – талант критика. Справжній письменник той, який здатен і намалювати, і оцінити,

і щоб думка була» [36]. Ці три іпостасі І.Чендея, справжнього письменника, знаходять своє розкриття і в його епістолярії.

У листах І.Чендея читача вражає «хронометраж» творчої роботи митця, яка тривала щоденно: так, наприклад, протягом липня-серпня 1966 року готує до друку рукопис книги «Терен цвіте» (побачила світ у видавництві «Дніпро» 1967 року), пише сценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття для студії науково-популярних фільмів, сповіщає, що невдовзі після згадуваної вище конференції написав дві статті загальним обсягом 35 сторінок для журналів «Радянське літературознавство» [30] та «Народна творчість та етнографія» [31], закінчив повість-новелу «Іван», обсягом 59 сторінок машинописного тексту, яка «видалася цікавою і по формі, і по змісту, от тільки не знаю, що за доля у неї буде?» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Передчуття письменника про нерадісну долю цього твору, на жаль, справдилися. Після виходу збірки повістей та оповідань «Березневий сніг» у 1968 році, куди ввійшла і повість «Іван», автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 року.

Письменник завжди радів новим знайомствам із розумними людьми, особливо з «працівниками науки, культури, літератури», бо вважав, що людина стає від того багатшою, такі зустрічі були для нього ліками «для душі і серця» [26, арк. 12], вони «наснажують, спонукають до праці», «тішать» – так писав, коли у травні 1966 року познайомився в Ужгороді з Ф.Неборячком, В.Фащенко, К.Волинським, І.Денисюком та іншими знайомими вченими й критиками: «Хочеться часом говорити і говорити з мудрими людьми, котрі бачать широко і далеко, розуміють глибоко і вміють думати. На жаль, обставини складаються на Закарпатті такі, коли саме не вистачає такого товариства, в котрім про все можна б говорити з позицій високого рахунку і великого бачення...» [21, лист від 21 березня 1967 р.].

Листи відкривають завісу творчої роботи Письменника, зокрема над художнім словом. Відомо, що І.Чендей – неперевершений майстер слова. На «кологічність мови» творів І.Чендея звернув увагу свого часу ще Петро Панч як автор невеличкого переднього слова «В добру путь» до збірки «Вітер з полонини» (К., 1958) [15]. До слова ставився по-особливому, був глибоко переконаний в тому, що «легко пишеться – тяжко читається. Тяжко пишеться – легко читається» [38, с.80]. «Не сказав би про себе, що писав так, як Бог клав на серце і розум, хотілося, щоб в написаному щось було з вищого, з мети. Не завжди мені вдавалося зробити так, як хотів» [21, лист, від 20 жовтня 1967 р.]. Готуючи до друку рукопис збірки «Терен цвіте» (К.: Дніпро, 1967) обсягом понад 200 сторінок машинопису, І.Чендей не скористався практикою «розклеювати сторінки уже написаного і виданого», а уважно й прискіпливо «відредагував себе ще і це раз», бо розумів, що «...написане вісім, п'ять років тому ... потребувало доробки, шліфування і

чепурення у найкращому розумінні слова. Робота видалася для мене не легкою, виморливою» [21, лист від 24 серпня 1966 р.]. Побачити наяву й реально відчувати «виморливість» процесу «саморедагування, шліфування й чепурення» І.Чендея, який дуже часто «карнав, гранував» свої твори, аби вони були «доладніші», можна на прикладі рукопису повісті «Іван» з правками автора, який зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України [29]. Або, скажімо, як описує роботу над розкритикованим свого часу романом: «Сиджу і шліфую роман «Птахи полишають гнізда» для видання в «Дніпрі» – книга є в плані, – коли раптом чорт не оженився й з книгою щось не станеться. Відкриваю для себе ціле море цікавого в роботі там, де йде слово про докладність порядку стилістичного, щодо дзвінкості мови і т.д.» [21, лист від 25 грудня 1969 р.].

І.Чендей усвідомлював велику відповідальність митця не лише перед сучасниками, а й перед майбутніми поколіннями, розуміючи, що «жорстоким і непохитним у своїх судженнях буде час. Той Час, що відбиратиме з великої кількості всього щось» [21, лист від 25 вересня 1967 р.], адже предметом «дослідження літератора є душа людини», а «проникнення у душу людини» має відкривати «щоразу нові простори» [21, лист від 6 травня 1967 р.]. Тому й не сприймав самозакоханості й самовпевненості, дріб'язковості, а його судження про твори побратимів були відвертими й критичними, що і сприймалося як «зверхність». Це боліло митця, а тому нерадісно зізнавався, що нерідко почувався «самотнім в Ужгороді і на Закарпатті» [21, лист від 28 червня 1966 р.]. Його побратим П.Скунць згадував: «Доводилось чути, що Іван Чендей – жорстокий до людей чоловік, тому й нажив собі ворогів. Я знаю його більше сорока років, але єдине, що приносив із його домівки, – це вболівання за літературу, за справжні таланти. Ага, ще саджанці з його прекрасного саду...» [17, с.116]. Бо й справді, чи могла бути людина жорстокою, злою, недоброю, яка у листі до І.Денисюка стверджувала: «Все таки сонце – то прекрасно! У всьому! В природі, в людях, у їх ділах! Вам бажаю у всьому до міри доци і без міри ласкавого, життєдайного сонця!» [21, лист від 28 червня 1966 р.].

У цьому контексті важливо наголосити, як І.Чендей розумів критику, важливу складову літературного процесу загалом, і як ставився до критики своїх творів. І.Денисюк, прочитавши збірку «Терен цвіте» (К., 1967), висловив ряд зауважень і міркувань, зокрема було «піддане критиці, досить гострій» оповідання «Син», яке автор вважав «основним» у цій збірці «за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі» [21, лист від 25 вересня 1967 р.]. Оцінка І.Денисюка не збігалася з думкою інших критиків, наприклад, Г.Аврахова, автора передмови до цієї збірки, який справедливо вважав це оповідання «у творчому доробку письменника і загалом в українській малій прозі останніх літ ... найкращим» щодо трактування «вічної» теми батьків і дітей, яку митець

показав «нежданим боком», повернув «до сучасних проблем», адже йдеться тут (це актуально звучить і сьогодні!!!) «про людяне в людині, про синівську гідність у широкому розумінні цього слова» [1, с.12]. Цей твір до виходу збірки «Терен цвіте» з'являвся в пресі вже не раз, однак І.Чендей таки визнав, що «жоден з редакторів не робив тих, в першу чергу, редакторських зауважень», що їх «вельми доречно» зробив І.Денисюк. Та й більшість зауважень адресата щодо улюбленого «Сина» визнавав слушними, до того ж «добре розумів», що якісь «виправдання чи викручування» були б виявом «наївності, самозакоханості, самовпевненості». І.Чендеев як справжньому письменникові в даному випадку імпонувала насамперед Денисюкова «турбота про рівень літератури», його вимогливість, без якої «не є можливою велика література», адже не кожному літераторові, – І.Чендей це знав з власного досвіду, – таланило на «професійного, обізнаного, глибокого й тонкого» знавця літератури, яким вважав І.Денисюка [21, лист від 25 вересня 1967 р.]. Підтвердженням тому є відгук-оцінка І.Чендея на статтю Ученого «Поетика новели», яка побачила світ у журналі «Жовтень» [5]. Вона «вразила глибиною знання», письменник прочитав її «з великим інтересом», «з олівцем в руці, мав що підкреслювати, брати до роздуму та уваги собі. А значить це, що собі я відкрив через Вас чимало такого, що для мене було невідомим, і таким, яке десь жило підсвідомо, давало про себе знати, можливо, через працю перш за все більше, як порядком роздумів, узагальнень, теоретичних розмірковувань», «стаття стала подарунком справжнім всім тим прозаїкам, котрі люблять короткий жанр, пробують себе в ньому. Тут Ви близький всім цим прозаїкам», бо в ній «інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям» [21, лист від 25 грудня 1969 р.]. Тому просив І.Денисюка прочитати повісті «Терен цвіте», «Птахи полишають гнізда», бажаючи почути думки не стільки «приємні», як «довідатися, в першу чергу, що в творі не вдалося», отож шанував відвертість (адже це теж був один із життєвих принципів і самого І.Чендея), не ображався, а «щиро дякував за зауваження» [21, лист від 25 вересня 1967 р.].

І кардинально протилежне неприйняття рецензії Л.Бойка на рукопис книги «Кринична вода» (Ужгород, 1980), яка мала теж непросту долю щодо появи на світ. Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю.Балега. Каменем спотикання стало оповідання «Опійкунські турботи», на вилученні якого із згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися» [26, лист від 29 травня 1980 р.]. Однак ця «згода», як писав у листі до Л.Коваленка, виявилася фальшивою, оскільки ужгородські «видавці пошукали собі рецензента поза найавторитетнішою лі-

тературознавчою установою ... На третю рецензію рукопис потрапив до якогось Бойка, що працює в Інституті культури під опікою і «зичливою» лапицею перевертня Килимника. Килимник не погребував накласти «височайшу» свою резолюцію: мовляв, на кафедрі рецензія «схвалена». Бойко ж написав, як тільки можуть писати примітиви і невігласи, до того догматичного і заскоружлого ряду. *Йй Богу, такої примітивщини з приводу творів, на яку Бойко спроміся, я давно не читав*» [26, лист від 31 серпня 1980 р.]. Тепер можна зрозуміти, чому головним гаслом згадуваного уже передвиборчого інтерв'ю газеті «Літературна Україна» І.Чендея, кандидата в народні депутати Верховної Ради України, стало гасло – «Конче скасувати цензуру» [35]. Такі «емоційні характеристики» рецензентів його творів породжені не браком культури І.Чендея, не особливістю чендеївського темпераменту, не зневагою думки критиків, а, перш за все, саме тими обставинами, які спонукали критиків до таких вчинків, розумінням їхнього «дводушия», слабодухості, лицемірства, чого категорично не сприймав Письменник. Та з плином літ, він, як справжній Мудрець, прощав їх. Цікавим у цьому контексті є оповідь І.Чендея в листі до Л.Коваленка від 2 червня 1977 року про передвиборчу агітацію, пов'язану з обранням Письменника до Ужгородської міської ради: «Саме вчора з Петром Скунцем (довірена особа. – С.К.) побували ми на виборчій ділянці... Сидів не просто вколосаний п'яним чуттям од того, що мають обирати (надто багато літ прожито, щоб подібне вже нині могло вчаровувати і кидати в стан сп'яніння!!), а думав над химерностями і, як росіяни кажуть, «превратностями» долі. Я слухав тут «представника» відповідних партійних і радянських органів, коли «воскурял ладан» і говорив про цноти, а мимоволі настирливо напливали моменти з екзекуції, коли здавалося мені, що вже тільки дуби не вистачає...

Цікаво, що мої деякі побратими у вигляді Угляренка, Поліщука, Ладизця ет цетера трапили просто в незрозумілий розпач, подив, ба навіть «праведне обурення»...

Грець з ним! До чого я розмінювся на дрібниці!» [26].

Загалом «брак вимогливої професійної літературної критики», на думку І.Чендея, «заважав нормальному розвитку літературного процесу», спричинював появу «слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невправних, навіть халтурних» творів, а також необ'єктивних «закритих рецензій», негативно позначався на роботі літературних редакторів, які «часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводить б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо». Відсутність вимогливої й об'єктивної критики на руку «вертким і спритним авторам», які надто плодючі, «мають досить великі тиражі», пишуть

«невимогливо, слабо», зате почувуються «краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил», до того ж «надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків», – так міркував І.Чендей у листі до І.Денисюка від 25 вересня 1967 р. [21]. І це була проблема, слушно зауважував І.Чендей, не лише українська, а загалом «літературно-критичного цеху» тогочасного Союзу. Від професійного рівня того цеху, небезпідставно вважав І.Чендей, залежить подальший розвиток літератури, про що йшлося і в листі до І.Денисюка від 20 жовтня 1967 р.: «Чомусь доля певним народам, а разом з цим літературам, дарувала велетнів для навчання і витлумачення явищ; з'являлися велети, котрі вчили, оцінювали, відкидали, очищали... Чим це було обумовлено? Чого наставав потім час кризи і занепаду? Щось подібне до явищ в економіці. Невже існують якісь невмолімі закони?» [21].

На запитання Л.Коваленка (минав уже 1980 рік), коли ж нарешті між критиками і літераторами зникне «вічне зло», І.Чендей відповів, що мир між ними настане лише тоді, коли «чим вище буде ставати професійний рівень літератури і критики, як частини літератури, тим тісніші, мудріші, професійніші взаємини між ними й будуть. Чим більшою і авторитетнішою буде ставати когорта літературних критиків з інтересом єдино літературним, без догідництва та пристосовництва, кон'юнктури і дешевого розрахунку, тим справи підуть краще. Здається мені, що зараз справи взагалі ідуть краще. Попри літературознавців і критиків, які вже заслужили чимало доброго, стали не нині відомими, з'являється все більше й більше нових імен справді цікавих, оригінальних, мудрих, безкомпромісних поціновувачів літературних явищ. Славинський, Слабошпицький, Панченко, Жулинський, Ільницький, Брюховецький, Федоровська і т.п. – хіба не цілий загін?» [26, лист від 16 грудня 1980 р.].

І.Чендей вважав, що література і культура має збагачуватися всіма, «хто тільки здатний щось робити корисне для них». На жаль, в реальності було далеко не так, а тому шкодував, що кануло в лету «чимало змарнованих днів. Одні втекли тому, що не досить був уважним до часу я, інші загубилися унаслідок шаленого часу, коли нерідко залежиши не сам од себе, не од своїх прагнень і устремлінь, а од химерностей, впадаєш у залежність від тих, кому нема ані малого діла до питань творчості і творця» [21, лист від 28 червня 1966 р.].

І.Чендей й І.Денисюка єднало також і те, що обидва високо поцінювали народну творчість, шанували народні звичаї та обряди. І.Чендей з гордістю писав, що підготував кілька видань фольклору, зокрема збірку народної сатири і гумору Закарпаття «Як чоловік підкупив відьму, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966): «...ними горджуся, цю роботу рахую не менше поважною і почесною за оригінальну творчість» [21, там само].

У сучасній українській літературі І.Чендей належить до непересічних новелістів, бо й сам письменник зізнавався, що робота над новелою

принесла йому особливу насолоду, була сутністю його творчого життя: «З нетерпінням чекаю дня, коли знову сяду за новели, так багато задумів, заготовок. Про них міг би повідати довго, дуже довго» [21, там само]. Не дарма літературознавець Г.Аврахов озаглавив свою передмову до збірки «Терен цвіте» (К., 1967) саме так – «Майстер новели» [1]. Новела, розмірковує І.Чендей, жанр «економічно не вигідний» щодо оплати, тобто гонорару (колись таки платили!), до того ж потребує неабияких емоційних і «часових» витрат, бо якщо романіст чи повістяр пише свій твір «аж поки не доведе діло до кінця», то новеліст «завжди ризикує мати якісь паузи між новелами – не пишуться вони одна по одній» [21, лист від 10 березня 1982 р.]. Талановитий прозаїк «повинен писати і новели. Короткий жанр привчає до стислості взагалі, до певної міри тримас «у формі» літератора, дисциплінує» [21, там само]. Отож виступ І.Чендея на Всеукраїнській міжвузівській конференції в Ужгороді у травні 1966 року (були присутні й науковці з ЧССР Юрій Бача та Міхал Роман) з проблеми розвитку новели був цілком закономірним, та й місто для цієї конференції обране не випадково: на Закарпатті плідно працював «помітний загін новелістів», тут була новелістична школа (О.Маркуш, Ф.Потушняк, М.Томчаний, Ю.Керекеш та ін.). І.Чендей зазначив, що «цей прекрасний, ваговитий і пружний жанр» починає занепадати через «зниження вимог до жанру». Загалом високо оцінивши виступи вчених літературознавців провідних вишів України та Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України, зокрема їх теоретичні міркування про жанрові особливості оповідання і новели, відмінності між ними, І.Чендей зізнався, що в процесі цього дискурсу «чимало передумав, що таке новела, що таке оповідання», прийшовши до висновку (тут він поділяв теоретичні роздуми І.Денисюка), що різниця між цими жанрами існує, й водночас, опираючись на власний досвід письменника, стверджував: на відміну від новели оповідання «може народжуватися в процесі роботи за столом», творча «його температура нижча. Воно спокійніше». «Новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складений і сам є спалахом. ... Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується». Як приклад, наводить написання найкоротшої новели «Чайки летять на схід» – всього 15 хвилин, хоча «виношував же її півтора року. Але тоді, коли я сідав писати, у мене все було готове. Я знав, відчував навіть розділові знаки. ... новела завжди глибока в переживаннях і хвилюваннях героїв, що вона майже завжди дає великий простір для творчості читача, який мусять бути співучасником новеліста...» [32, с.16–17]. Мудрі міркування Письменника можуть слугувати актуальною настановою сучасним прозаїкам, що активно працюють у жанрі так званої малої прози.

І.Чендей вірив у те, що «кожному чоловіку у книзі життя записується тоді, коли він тільки приходить на світ, а що він має у житті чинити,

яке має мати рукомисло, що повинен стріти, яку, нарешті, повинен мати і смерть... Тому все приймаю, як присуд долі, як мусай» [21, лист від 24 серпня 1966 р.]. І якщо зважити на те, що рівно через 25 років 24 серпня 1991 року буде проголошено Акт про незалежність України, то й справді, віра І.Чендея у «книгу життя» людини переходить й у віру присуду долі рідного народу, нашої багатостраждальної України.

Він визнавав, що «життя, поза всілякими сумнівами, сильніше втрат» [23, лист від 13 січня 1982 р.], але не міг змиритися з тими чорними рядками своєї книги життя, зокрема прийняти жорстокий присуд долі – смерть сина Мирослава, яка сталася 10 січня 1968 року. Як митець, філософ, людина І.Чендей сприймав смерть як законмірне біологічне явище, яке, «зрозуміло, потрясає», «пробуджує переживання, яких людина ніяк не може звідати в ситуаціях, що зі смертю не пов'язані» [там само], однак передчасна смерть сина була явищем неприродним не лише з погляду І.Чендея-батька, але й людини, яка визнавала, що кожному записано у книзі життя, яку він «повинен мати смерть». Смерть сина закарбувала на серці І.Чендея такі враження, «котрі кожного року знову і знову предметно спричинюються до переживань, пов'язаних зі смертю»:

«Вчора було 12 січня.

Вчора минуло 14 років, як в пообідню сонячну засніжену пору (підкр. нами. – С.К.) ми з нашої хати винесли домовину з сином Мирославом, аби похоронити його на ужгородському цвинтарі...

Все-все пам'ятається до малих дрібниць; все-все знову переживається і перебідовується зі сльозами, з невгасаючою гостротою, хоч і літ сплигло відтоді чимало вже, і життя нагортало випробування нові, дарувало, звісно, і радості...

І знову я про те, що Життя сильніше Смерті», – так писав І.Чендей 13 січня 1982 року у листі до М.Жулинського [23].

Ці рядки вражають не лише великою силою духу І.Чендея, а і тим, що й справді, – як писав у листі до Л.Коваленка від 21 травня 1974 р., – йому, «маєвому, Доля ласкаво прописала щедро «помятисся» [26], тим самим гартуючи не лише його сильний характер, а й фізично. В наведеному уривку з листа до М.Жулинського ми свідомо підкреслили слова «сонячна засніжена пора», у яких дивовижно відбито всю глибину непоправної трагедії І.Чендея як людини, митця, філософа. Невимірна трагедійність посилюється тим, що Письменник дуже любив Сонце не лише як джерело життєдайного світла, радості, тепла у природі, але й як символ чистоти і світла у людських стосунках, про що згадувалось вище. Про це свідчать також й афоризми І.Чендея, любовно упорядковані його дочкою Марією Трещак й ошатно видані ужгородським видавництвом «Ліра» [38] – «Любов – завжди любов. В ній – Сонце!» (12.04.1985 р.). До того ж, **Зима**, як явище природи, була улюбленою порою року І.Чендея й виринала у спогадах як **Зима-Царівна**: «Здається, таки настає Зима. Зима-Царівна, біла і

чиста для думи справді очищеної від дріботи в буденні... Я зиму люблю якось по-особливому, радію їй по-дитячому, вона ж бо переносить мене мимовільно в моє дитинство оте, коли я сидів на печі нашої верховинської хати хлопчиком й дивився, як лапато і рясно лягає на землю сніг після кружляння в повітрі величавого і спокійного-спокійного...» [26, лист від 15 грудня 1977]. І якраз у таку «сонячну засніжену пору» – у пам'яті І.Чендея-письменника навки закарбувалася саме така пейзажна картина – з його «хати винесли домовину з сином Мирославом», яка спокійно і тихо лягла у світло-сонячну засніжену землю. І ця трагедійність настільки потужна за своєю абсурдністю, що пережити її міг лише такий навдивовижу сильний характер, яким Доля наділила І.Чендея-людину і творця. Міркуючи над цими вічними філософськими категоріями – Життя і Смерть, – він заявить: «Є одне, що мене переконало, утвердило в думці: великі потрясіння душевного, сердечного характеру поглиблюють розуміння життя, смислу існування, взаємин з людьми з натур чутливих, емоційних, здатних оцінювати і проїматися. Мені здається, що чутливі і вразливі після потрясінь стають якісно іншими – ще більш вразливими і чутливими. Відбувається певне оголення нервів для сприймання. Подібне болить...» [23, лист від 2 квітня 1982 р.].

І.Чендей, незважаючи на свою вольову вдачу, страждав і сумнівався, критично споглядав свою творчість, не завжди був задоволений зробленим, інколи ремствував, отож потребував теплого слова й підтримки, особливо тоді, коли критика несправедливо оцінювала його твори.

І.Чендей особливо дорожив людською щирістю. І коли «доморошені критики» очорнювали його твір «Птахи полишають гнізда», то стаття московського критика Г.Корабельникова «Король Лир Верховини» в журналі «Дружба народів» [9] подарувала особливу радість, якою сонячно ділився з І.Денисюком, прохаючи його прочитати цю статтю. Розрада І.Денисюка була на часі: його листи «розвіляли якись сумніви і негоди, прогнали мряки, і в мене на серці стало веселіше, краще, легше. А так уже якось дивно людина створена на цей світ: нерідко усе їй здається не тим і не таким, не знає, на кого сердитися, ремствувати, де шукати розради. Та тільки крихтою тепла війне на неї, трішки промінця блисне, як уже все гаразд, усе добре. І вона мовби на крилах, повна нової снаги, радості» [21, лист від 9 листопада 1966 р.]. І.Денисюк високо оцінив також твір І.Чендея «Чарівне видноколо» й надіслав автору «прекрасного листа ... Той лист був для мене цілющим бальзамом, добрим помічником і такою сердечною підтримкою! Як Ви вмієте писати листи, яка у Вас добра і щедра рука! Та коли я це знаю Вас, як людину з витонченим смаком, з високими вимогами і великим знанням літературної справи взагалі, то похвала од вас мене піднімає на сьоме небо! Як це багато, який це високий горизонт!

От тільки б не заважали нам працювати!» [21, лист від 6 травня 1967 р.].

І.Чендей сповна, – всім серцем, – любив

рідне Закарпаття, його боліло те, що воно «мало багатьох талановитих, мудрих» людей, але через важке історичне минуле краю ті обдаровані люди не змогли себе сповна реалізувати, про що писав у листі до М.Жулинського від 23.12.1981 р. [23]. А коли на ниві літератури, мистецтва з'являлися вартісні твори, І.Чендей щиро радів. Так, наприклад, у листі до Л.Забашти від 2 червня 1981 року не без гордості писав: «Найпримітніше у нас – поезія Скуняця, сам Скунець-поет. Талант ласки Божої, добра пригорця мудрості і дотепності, серце чисте і пряме. Закарпаття віки чекало, аби мати собі такого поета. Нарешті дочекалося. Поета я цього люблю і глибоко шаную» [24]. У тому ж листі він з боєм напише, що «Закарпаття сильно посіріло, зниділо, зблякло», бо «по колишній школі закарпатської новели (Маркуш, Лука Дем'ян, Потушняк, Томчаній, Фенич, Сливка, Ворон) ледве що залишилося», адже в літературу «пішов молодий літератор з амбіціями, гонором, самовпевненістю, метушливістю» [там само]. Правда, й на цьому тлі він зумів виокремити поетичні таланти в особі П.Мідянки, Д.Кешелі, Д.Крем'я [34]. Отож І.Чендей небезпідставно пророкував щасливу літературну долю нині лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка Д.Крем'я та П.Мідянки, яку «проніс своїм рентгенівським зором письменника» (І.Денисюк).

Загалом І.Чендей всіляко радів появі справжніх талантів не лише в Закарпатті. Так, наприклад, свого часу він підтримав «дужий талант» Романа Андріяшика, чернівецького прозаїка, високо оцінивши його роман «Люди зі страху», який свого часу теж був підданий несправедливій критиці [21, лист від 5 вересня 1967 р.].

Не без гумору, а водночас із боєм І.Чендей описує в листі до Л.Коваленка від 15.12.1977 р. організаційні моменти щодо підготовки творчого звіту закарпатських письменників у Москві: «З чим мені, врешті, їхати? За ледве не цілих 10 років життя одна-єдина книжка «Свалявські зустрічі». Це так мало! Так нікчемно мало!... Найгірше те, що всі ми – 13 представників організації – їдемо майже-майже з порожніми руками». Однак напередодні поїздки в Москву на зборах йшлося не про те, чим мають звітуватися закарпатські письменники, а про те, «як би добути картину від одного живописця для гостинця СП СРСР», та ще обміркувалося довго питання «карафок» (так називали тут сулії з вином).... Партайгеноссе Поліщук вже «відрапортував», що дві карафки для СП презентував Ужгородський садорадгосп. ... Справді забавна історія... Ішли ми потім з одним літератором додому й скаламбурили: «Поїдемо до Москви не з книжками, а з корчажками (корчажкою у нас звуть обплетену містку пляшку-бутлю)» [26].

Двох Іванів, Чендея й Денисюка, єднала любов до рідної землі, до малої батьківщини. В одному з листів І.Денисюк, родом поліщук, з особливою любов'ю і теплотою описує свої мандри місцями Лесі Українки на Волині, куди мріяв поїхати й І.Чендей, аби «...дихнути повітрям її зелених про-

сторів, озер синіх, почути шепіт гаїв. Знаю, що відчуваю землю особливо, що подарує вона мені багато для серця, почуттів. І чекаю зустрічі з Волинню, як чогось радісного і світлого» [21, лист від 9 листопада 1966 р.]. Водночас з таким же особливим трепетом душі завжди очікував зустрічі з Карпатами й І.Денисюк. У його листах до Михайлини Коцюбинської, В.Чабаненка, Платониди Хоткевич мистецьки-зачаровано описано враження про гори-Карпати, які перегукуються з тими враженнями, що їх породила подорож І.Чендея у чеські Татри: «Був у Татрах і виніс звідти досить цікаве враження. Татри – гори, що вражають величчю, впливають перш за все на розум, понукають до думання. Карпати мають в собі велику силу, що понукає до почуттів, хилить до лірики. І коли я був би молодим, мав податися у весільну подорож, я вибрав би для цього тільки Карпати – ніжні і ліричні, гори – не гори, а пісня. От шкода тільки, що на них було напушено за останні двадцять літ таку силу силену лих і бід, починаючи од перевиконання планів, бензопил і тракторів, до буреломів і сніголомів» [21, лист від 5 вересня 1967 р.]. Про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення компартіютами унікальних пам'яток культури Закарпаття І.Чендей з боєм говоритиме на V з'їзді письменників України в листопаді 1966 року [33]. Наприклад, старовинну церкву було порубано на дрова – це вразило Самуеля Родрігеса Фейхоо, директора кубинського Інституту етнографії і фольклору, поета, перекладача Т.Шевченка, якого І.Чендей супроводжував у поїзді по Закарпаттю в 1966 році. Відомо, що згодом за цей відважний і мужній виступ, який учасники з'їзду зустріли бурхливими оплесками, компартіюти піддадуть письменника гонінням і приниженням, виключать з партії.

Свого часу всіляких принижень і цькувань з боку компартійної влади та «вірних лєнінців», посадовців філологічного факультету Львівського університету ім. І.Франка, за підозру в так званому

«буржуазному націоналізмі» зазнав й І.Денисюк, інвалід другої світової війни (майже двадцять років його не допускали до захисту докторської дисертації з проблем розвитку української малої прози), його дружина Ганна Казимирівна Ластовецька, блискучий викладач і знавець кількох слов'янських мов (звільнена безпідставно з роботи 1972 року після чергової зачистки української інтелігенції). Отож не випадково дороги життя двох **Іванів, Письменника й Ученого**, перетнулися в Ужгороді, дороги, якими йшли чесно, не спіткнувшись на зраді, брехні й неправді. Бо це дороги справжніх Талантів, які несли у своїй душі **Сонце любові до людей і України**, бо саме такими дорогами, мріяли вони, мають ходити ті, хто прагне бути гідним звання Людини, Громадянина своєї держави України.

Ми дослідили лише незначну частину епістолярної спадщини І.Чендея, яка, без сумніву, цікава не лише як важливе джерело пізнання світу митця, але й становить неабиякий інтерес як мистецький витвір. Михайлина Коцюбинська у листі до І.Денисюка від 14 серпня 2000 року писала, що, працюючи над книжкою «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість», розмірковує над тим, аби укласти спеціальну «Антологію епістолярних шедеврів» саме на українському матеріалі, яких, на її переконання, є чимало. Серед цих українських текстів окреме місце дослідниця відводила епістолярним шедеврам І.Денисюка, оскільки їм «сам Бог велів потрапити до такої антології» [10, лист від 14.08.2000 р.]. Я глибоко переконаний, що якби М.Коцюбинська за свого життя змогла реалізувати цю цікаву й оригінальну ідею – укласти «Антологію епістолярних шедеврів», – то листи І.Чендея посіли б там чільне місце поруч з листами Т.Шевченка, В.Стефаніка, М.Коцюбинського, О.Кобилянської, Лесі Українки, О.Довженка, В.Стуса, І.Світличного, Є.Сверстюка, Н.Суровцевої, Б.Антоненка-Давидовича, І.Денисюка та листами інших видатних українських діячів літератури та культури.

Література

1. Аврахов Г. Майстер новели : [передм.] / Григорій Аврахов / Чендей І. Терен цвіте : новели, повість. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5 – 13.
2. Балега Ю. Ступки, мялки и духовный мир Пригар / Ю.Балега // Закарпатская правда. – 1966. – 20 март. – С.4.
3. Галас А. Іван Чендей і Кирило Галас: до історії письменницьких взаємин / Алла Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. – С.74–77.
4. Денисюк І. Листи до І.Чендея / Іван Денисюк // Домашній архів професора І.Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – С.К.
5. Денисюк І. Поетика новели / Іван Денисюк // Жовтень. – 1969. – №10. – С.127–134.
6. Жулинський М. Історія його краю – в його творах : [передм.] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори: У 2-х т. – Т.1. Оповідання; Птахи полишають гнізда... Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–18.
7. Жулинський М. Сходження на Ясенову : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С.5.
8. Козій О.Б. Повісті і романи І.Чендея : неореалістичний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О.Б.Козій. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
9. Корабельников Г. Король Лир Верховини / Г.Корабельников // Дружба народів. – 1966. – №6. – С.247–257.

10. Коцюбинська М. Листи до Івана Денисюка за 1964 – 2003 рр. : всього 12 листів і листівок / М.Коцюбинська // Домашній архів професора І.Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – С.К.
11. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.
12. Марко В. Уроки Івана Чендея: до 85-річчя від дня народження / Василь Марко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. – С.127–130.
13. Моргаєнко П. Друга книга Василя Вовчка : [рец. на кн.: Вовчок В. Веселки воду п'ють. – Ужгород, 1958] / Петро Моргаєнко // Вітчизна. – 1959. – №4. – С.199 – 201.
14. Носа М. І. Дубівчани в одежі слова: вивчення творчості Івана Чендея в школі / М.І.Носа. – Ужгород: Гражда, 2005. – 52 с.
15. Панч П. В добру путь : [передм.] / Петро Панч / Чендей І. Вітер з полонини : оповідання та повість «Терен цвіте». – К. : Держлітвидав України, 1958. – С. 3 – 4.
16. Протокол закритих партійних зборів партійної організації Закарпатського відділення Спілки письменників від 19 квітня 1967 року. [Копія] // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.221. – Оп.1. – Од.зб. 26. – Арк. 1–13.
17. Скунець П. Коли мораль – патріархальщина : [спогади про І.Чендея] / Петро Скунець // Письменник Іван Чендей : біобібліографічний покажчик / Укл. О.Г.Люта, Л.О. Смочко, М.І.Трещак; наук. ред. В.Кухта. – Ужгород: Вид-во «Мистецька Лінія», 2006. – С.114–116.
18. Хорошков М.М. Художній світ Івана Чендея: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / М.М.Хорошков. – К., 2007. – 20 с.
19. Чендей І. Листи до М.Бажана за 1964–1974 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.535. – Оп.1. – Од. зб. 105. – Арк. 1–18.
20. Чендей І. Листи до Д.Бедзика за 1968– 1979 рр. // Там само. – Ф.278. – Оп.1. – Од. зб. 182. – Арк. 1–10.
21. Чендей І. Листи до професора І.О.Денисюка за 1967 – 1982 рр. / Чендей І. // Домашній архів професора І.Денисюка. У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – С.К.
22. Чендей І. Лист до В.Дончика від 02.06.1972 р // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.810. – Оп.1. – Од. зб. 39. – Арк. 1.
23. Чендей І. Листи до М.Г.Жулинського за 1981–1982 рр. // Там само. – Ф.997. – Оп.1. – Од. зб. 37. – Арк. 1–10.
24. Чендей І. Листи до Л.Забашти за 1955 – 1981 рр. // Там само. – Ф.517. – Оп.2. – Од. зб. 580. – Арк. 1–3.
25. Чендей І. Листи до Р.Іванченко за 1969 – 1971 рр. // Там само. – Ф.1142. – Оп.1. – Од. зб. 85. – Арк. 1–5.
26. Чендей І. Листи до Л.Коваленка // Там само. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.
27. Чендей І. Листи до П.В.Лінтура за 1942–1962 рр. // Там само. – Ф.222. – Оп.1. – Од. зб. 3. – Арк. 1–11.
28. Чендей І. Лист до А.Малишка від 14. 11.1962 р. // Там само. – Ф.22. – Оп.4. – Од. зб. 140. – Арк. 1–2.
29. Чендей І. «Іван»: новела : [2-й варіант машинопису з правками та вставками автора] / Іван Чендей // Там само. – Ф.221. – Оп.1. – Од. зб. 9. – Арк.1-74.
30. Чендей І. Від пісні і життя: [Про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – №12. – С. 49–55.
31. Чендей І. Фольклорні багатства Закарпаття / Іван Чендей // Нар. тв. та етнографія. – 1966. – №6. – С.60–66.
32. Чендей І. [З виступу на науковій конференції в Ужгород. ун-ті, трав. 1966 р.] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – №8. – С. 16–18.
33. Чендей І. Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзді письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С.206–211.
34. Чендей І. На запитання редакції відповідає Іван Чендей // Жовтень. – 1986. – №3. – С.96.
35. Чендей І. «Конче скасувати цензуру» : [інтерв'ю з письменником / Записав Ю.Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С.3.
36. Чендей І. Криниця мудрості й любові : [Інтерв'ю / записала Т.Грицишук] // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С.12.
37. Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея (на матеріалі щоденникових записів 1953 – 1964 років) / Марія Чендей // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11 : Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті : матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла, 2007. – С.6–10.
38. Чендей І. Спалахи іскрин : [упорядкув. та підготов. текстів, передм. М.Трещак] / Іван Чендей. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2012. – 128 с.

Сидор Кираль

**ШТРИХИ К ЭПИСТОЛЯРНОМУ АВТОПОРТРЕТУ ИВАНА ЧЕНДЕЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ НЕОПУБЛИКОВАННОЙ ПЕРЕПИСКИ
С ПРОФЕССОРОМ ИВАНОМ ДЕНИСЮКОМ)**

Анотация: В статье на материале неопубликованной переписки И.Чендея с И.Денисюком и другими адресантами сделана попытка воспроизвести становления писателя, раскрыть истоки его таланта, особенности творческой индивидуальности.

Ключевые слова: эпистолярный, творческая индивидуальность, дневники, мемуары, литературная критика, биография, рукописи.

Sydor Kiral

**TOUCHES TO THE EPISTOLARY SELF-PORTRAIT OF IVAN CHENDEYA
(BASED ON UNPUBLISHED CORRESPONDENCE WITH PROFESSOR IVAN DENISYUK)**

Summary: In this paper, based on unpublished correspondence with I.Chendeya I.Denisyukom and other addresser attempt to reproduce the formation of the writer, to reveal the origins of his talent, especially the creative personality.

Key words: epistolary, creative personality, diaries, memoirs, literary criticism, biography, manuscript.

Кіраль Сидір – доктор філологічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, професор кафедри української, англійської і латинської мов ім. М.Драй-Хмари.